

TUŠAS ZĪMĒJUMU ATTĪSTĪBA MĀKSLAS VĒSTURĒ

Evolution of Ink Drawing in History of Art

Jelena Koževņikova
 Daugavpils Universitāte
 e-pasts: jelena@gmail.com

Abstract. *Drawings created by ink, have a long history of constant developing and evolving, in the result establishing itself as a self-contained drawing technique. Many giants of art, such as Leonardo da Vinci (1452 – 1519), Titian (~1488 – 1576), Albrecht Dürer (1471 – 1528), Marc Chagall (1887 - 1985), Pablo Picasso (1881-1973) and Salvador Dalí (1904-1989) are well known for their artworks made with ink. The aim of the research: Trace and analyze evolution of ink drawing technique, through in ink created artworks of some well-known painters of 15-20 centuries.*

Keywords: *evolution of ink drawing, history of art, ink drawing.*

Ievads

Zīmējums ir viens no senākajiem tēlotājmākslas veidiem. Zīmējumā cilvēks varējis ne tikai nodot informāciju, pārstāstot to caur atveidotajām situācijām, bet arī izpaust sevi radoši. Tieši tāpēc zīmējumu nevar raksturot viennozīmīgi, jo tas iekļauj sevī vairākus paveidus, piemēram, kā palīglīdzeklis (tam ir tehnisks raksturs, kas ir kā pamats daudziem tēlotājmākslas veidiem, kur visbiežāk sastāda darba pirmo stadiju – uzmetumu) un mākslas darbs (veidojot vienu no plaši attīstītajiem tēlotājmākslas veidiem).

Eksistē vairākas zīmējuma tehnikas (darbs ar ogle, sangīnu, kontē krītiem, grafīta un krāsainajiem zīmuļiem, tušu, pasteli u.c.), taču šī raksta ietvaros galvenokārt tiks apskatīta tušas tehnika, kas, ir pazīstama vēl kopš Renesanses laikiem, tomēr gadsimtu gaitā nav zaudējusi savu aktualitāti, saglabājot nemainīgus darbības principus.

Tušas tehnikā, eksperimentējot un dažādi radoši izpaužoties, ir strādājuši daudzi slavenie pagātnes dižgari: Leonardo da Vinči (1452-1519), Ticiāns Večellio (aptuveni 1488-1576), Albrehts Dīrers (1471-1528), Rembrants Harmenszons van Reins (1606-1669). Savukārt tieši 19-20. gs. gadsimta mākslinieki Anrī Matiss (1869-1954), Marks Šagāls (1887-1985), Pablo Pikaso (1881-1973) un Salvadors Dalī (1904-1989), kuri ir atstājuši, lielu iespaidu uz mūsdienu mākslinieku paaudzi. Līdz ar to, tušas tehnika bija aktuāla agrāk, un tāda paliek arī šobrīd, jo tajā var veidot interesantus, radošus un nozīmīgus darbus.

Darba mērķis: izpētīt tušas tehnikas attīstību mākslas vēsturē un tās zīmējumu veidus.

Pētījuma metode: literatūras un interneta resursu izpēte un analīze.

Tušas zīmējumu veidu raksturojums

Zīmēšana ar tušu ir viens no senākajiem zīmēšanas veidiem. Tuša kalpoja kā zīmēšanas, gleznošanas un rakstīšanas materiāls, kas bija īpaši populārs Ķīnā, no kurienes tā izplatījās arī uz citām vietām, piemēram, Koreju, Japānu un jau 15. gs.-17. gs. arī Eiropu (Смит, 2004: 103; Харрисон, 2005: 28).

Tuša ir melnās krāsas paveids, kas ir pagatavots galvenokārt no sodrējiem. Tušai ir vairāki paveidi. Atkarībā no tušas paveida var iegūt arī dažāda vaida zīmējumus.

Visbiežāk sastopama ir šķidrā tuša un koncentrētā tuša (tās iedalās ūdens noturīgajās un nenoturīgajās, un krāsainajās tušas). Piemēram, ūdens noturīgā tuša pēc savas konsistences ir nedaudz biezāka, kas, atšķirībā no ūdens nenoturīgās, izžūstot iegūst nelielu spīdumu un der galvenokārt zīmēšanai. Savukārt ar ūdens nenoturīgo tušu visērtāk veidot toni (dotais tušas veids ir mazāk domāts tievu līniju zīmēšanai).

Ķīniešu tuša tiek uzskatīta par daudz maigāku, atšķirībā no iepriekš minētajiem veidiem. Tā ir interesanta ar to, ka sākumā tušas gabaliņu trin, lai dabūtu tušas pulveri un tad to jauc ar ūdeni, līdz nepieciešamai konsistencei (Глассфорд, 2004: 6; Шепперт, 2004: 12). Tušas tehnikā darbs ir veicams ar *tāfelīšu veida* vai vienkāršu *nūjiņu*, biežāk ar *spalvu* vai *otu*, kā arī ar *rapitogrāfu*, *velci* un dažādām *pildspalvām* (lodīšu, tušas pildspalvas).

Atkarībā no darbā izmantotā darbarīka, zīmējumu ar tušu var veikt dažādos veidos. Tādejādi var izcelt dažādus paņēmienus jeb tehnikas (tušas tehnikas), piemēram, zīmējums ar spalvu vai otu.

Spalva kā zīmēšanas instruments ir pazīstama jau vairākus gadsimtus. Mūsdienās var sastapt diezgan lielu spalvu dažādību, piemēram, noasināta koka, bambusa vai niedres nūjiņa, putna spalva (vārnas vai zoss), metāla utt. Visbiežāk, veidojot darbu ar tušu, tiek izmantotas tieši metāla spalvas (noņemamie uzgaļi), kas tiek ielikti speciālajos turētājos. Spalvas ļauj veidot dažāda biezuma līnijas, kas savukārt ir atkarīgas arī no pašas spalvas platuma – jo platāka spalva, jo biezāka līnija (līdz ar to arī tušas patēriņš ir lielāks). Šeit varētu arī pieskaitīt tušas pildspalvas, kas ir diezgan ērtas lietošanā vai rapitogrāfus, kas paver iespēju vilkt vienāda biezuma līniju – zīmējot, tas jātur gandrīz vai taisni (Альберта, 2001: 24-29; Смит, 2005: 19), kā arī velces, kuru smailie, apaļgie uzgaļi ļauj veidot štrihus dažādos virzienos un it īpaši piemērots veikt zīmējumus puantilisma (ar punktiem) manierē. Visi iepriekš minētie darbarīki ir līdzīgi savā starpā ar to, ka, veidojot zīmējumus, darbā tiek pielietoti vienādi paņēmieni, piemēram, veidojot toni, tas tiek panākts ar štriha vai noteikta biezuma līnijas palīdzību. Zīmējums ar spalvu ir viens no plašāk pazīstamajiem tušas zīmējumu veidiem.

Ieplānotais rezultāts (nepieciešamās formas un tonis) tiek sasniegts ar dažādu līniju un štriha palīdzību. Kā piemēru varētu minēt Ticiāna darbu *Aina ar Sv. Teodoru, kurš uzvarējis pūķi* (skat. 1. att.), kurā attēlota leģenda par Sv. Teodora uzvaru pār pūķi. Darbs izpildīts, izmantojot spalvu, brūno tušu un melno ogli. Darbs ir izpildīts brīvi, ar vieglām štriha līnijām.

1. attēls. Ticiāns Večellio. *Aina ar Sv. Teodoru, kurš uzvarējis pūķi*. 16. gs. vidus, spalva, brūnā tuša (<http://www.themorgan.org>).

2. attēls. Rembrants van Reins. *Jauneklis, kas stiepj virvi*. 1665, tuša, ota (Королёв, 1984: 65).

Ne mazāk nozīmīgs darbarīks tušas zīmējumu tehnikā ir ota. Ar to var veikt gan tušas mazgājumus, gan strādāt sausās otas tehnikā, gan brīvos lineāros zīmējumos.

Vislabāk zīmējumam ar tušu der dažāda lieluma akvareļu otiņas. Strādājot dotajās tehnikās, var iegūt interesantas toņu pārejas, un darba beigās zīmējums tiek papildināts ar spalvas zīmējumu. Arī tušas zīmējumi ar otu, kas galvenokārt panākti tušu sajaucot ar ūdeni, kā rezultātā var iegūt dažāda tumšuma toņus, ir plaši pazīstami. Viens no piemēriem ir Rembranta darbs *Jauneklis, kas stiepj virvi* (skat. 2. att.).

Līdzīgi daudzām citām zīmēšanas tehnikām, arī tušas tehnikas iespējas ir plašas un ieplānoto rezultātu var sasniegt, izmantojot dažādus paņēmienus, piemēram, strādājot tikai ar

spalvu, otu vai arī, apvienojot abas tehnikas vienā, vai arī apvienojot to ar citām tehnikām (tuša un akvarelis, krāsainie zīmuļi utt.).

Tušas tehnika Eiropā ir pazīstama jau vairākus gadsimtus, un tajā ir strādājuši daudzi pasauleslavenie mākslinieki. Līdzīgi daudzām citām zīmēšanas tehnikām, piemēram, zīmējums ar ogle, sangīnu, grafitu, sudraba zīmulī u.tml., tušas zīmējums gan ar spalvu, gan ar otu bija iecienīts vēl Renesanses laikmetā.

To var novērot, piemēram, Leonardo da Vinči veiktajos uzmetumos. Viens no tādiem piemēriem varētu būt uzmetums *Cilvēka galvaskausa studijas* (skat. 3. att.), kur darbā izmantota gan tuša, gan ogle, kā arī citos līdzīgos uzmetumos. Esot pēc būtības vērotājs, kā arī studējot ne vien cilvēka ķermeni, tā proporcijas, kustības, bet arī apkārtējo, piemēram, dzīvniekus, augus, Leonardo da Vinči veidojis vairākus līdzīgus uzmetumus un pierakstus, izmantojot tušu gleznām un arī zīmējumos. Viens no pazīstamākajiem zīmējumiem, kas izpildīts ar tušu, ir *Arno upes ainava* (skat. 4. att.).

3. attēls. Leonardo da Vinči. *Cilvēka galvaskausa studijas*. 1489, tuša, spalva, ogle
(red. Барагамьян, 2009: 12).

4. attēls. Leonardo da Vinči. *Arno upes ainava*. 1473, zīmulis, tuša
(<http://www.abc-people.com>).

Kā vēl vienu spilgtu piemēru var minēt izcila Renesanses laikmeta vācu gleznotāja, grafiķa Albrehta Dīrera darbus, kurus tas veicis tušas tehnikā, izmantojot gan spalvu darbā *Nirbendziete un venēciete* (skat. 5. att.), gan otu – *Sievietes akts no mugurpuses* (skat. 6. att.), gan kombinējot tušu ar citiem materiāliem, piemēram, darbs *Ādams un Ieva* (skat. 7. att.) (spalvas zīmējums apvienots ar akvareli), vai arī izmantojot tonētu papīru.

Pazīstamāko 20. gadsimta mākslinieku daiļrade darbā ar tušu

Tušas tehnikā strādājuši daudzi vecmeistari, taču tā, ar tās variācijām, ir saglabājusi savu māksliniecisku aktualitāti, pat tuvojoties mūsdienu mākslas robežām, tiesa, patstāvīgi adoptējoties attiecīgā laikā noteiktajam mākslas stilam. Līdz ar to arī daudzi 20. gadsimta mākslinieki daudzus savus darbus, ātrus uzmetumus veikuši ar tušu. Tostarp var minēt Anrī Matissu, Pablo Pikaso, Marku Šagālu, Salvadoru Dalī.

Anrī Matiss – franču gleznotājs, grafiķis, dekoratīvās mākslas meistars. Pastāv uzskats, ka tieši viņš ir viens no fovisma līderiem (Матисс Анри, <http://dic.academic.ru>). Kas attiecas uz A. Matisa darbiem ar tušu, tad uzmanību piesaistīja daži darbi, kas pēc savas izpildīšanas manieres un tēmas ir līdzīgi, taču izpildīti nedaudz atšķirīgos laikos, tie būtu: tušas zīmējums ar otu *Margaritas portrets* (skat. 8. att.); tušas zīmējums ar spalvu *Divas vāzes ar ziediem* (skat. 9. att.); darbs, kas izpildīts ar tušu un spalvu *Sievietes portrets* (skat. 10. att.). Darbi ir izpildīti dažādos dzīves posmos, piemēram, pirmais no minētajiem *Margaritas portrets*, atbilst gandrīz

mākslinieka daiļrades sākumposmam, savukārt pārējie darbi atbilst laikam, kad A. Matiss vairāk pievērsās zīmēšanai, kaut gan izpildījuma raksturs jau iezīmējas agrākajos darbos. Darbos ir pasvītrots raksturīgākais, atmetot visu lieko – zīmējamo objektu noskaņojums, acu skats, matu sakārtojums (parādīts burtiski ar divām trijām līnijām). Tāpat, gan zīmējumā ar otu, gan spalvu līnijas ir vilktas ļoti pārliecinoši, ievērojot arī zīmēšanas noteikumus, proporcijas, perspektīvas likumus utml.

5. attēls. Albrehts Dīrers.
Nirbendziete un venēciete.
1495, tuša, spalva
(Лубман, 1972: 380).

6. attēls. Albrehts Dīrers.
Sievietes akts no mugurpuses.
1495, tuša, ota (Eihlere, 2008:
72-73).

7. attēls. Albrehts Dīrers.
Ādams un Ieva. 1504, tuša,
spalva, akvarelis (Eihlere,
2008: 67)

8. attēls. Anrī Matiss.
Margaritas portrets.
1906-1907, tuša, ota
(<http://www.staratel.com>)

9. attēls. Anrī Matiss. Divas vāzes ar
ziediem. 1938, tuša, spalva
(<http://www.staratel.com>).

10. attēls. Anrī Matiss.
Sievietes portrets.
1944, tuša, spalva
(<http://megabook.ru>).

Pablo Pikaso – spāņu gleznotājs, keramiķis, grafiķis, tēlnieks un dizainers (*Pablo Pikaso* <http://nekropole.info/lv>), kura talants tika pamanīts vēl viņa bērnu dienās.

Runājot par tušas darbiem, tad, līdzīgi kā citiem māksliniekiem, tie pārsvarā raksturīgi dažādām skicēm, darbu etiķēm (atsevišķu figūru skicēšanai), ir arī viegli ar tušas spalvu veiktie zīmējumi, piemēram, *Studijas* (skat. 11. att.), veikts krāsainas spalvas zīmējums. Proti, bieži vien tehnikas tiek jauktas viena ar otru, līdzīgi vecmeistaru darbiem, piemēram, *Zīmējums kafejnīcas Els 4 gats ēdienkartei* (skat. 12. att.), zīmēts ar tušu un gvašu.

Taču uzmanību piesaista viens no vēlīnā perioda darbiem – *Pikadors ar meiteni* (skat. 13. att.) otas zīmējums. Pēc būtības ir ātrs un viegls uzmetums ar otu, melnbaltajos toņos, kurā ar dažiem otas mājieniem tiek parādītas cilvēku figūras ar raksturīgām kustībām, ģērbšanas stilu, tā, ka ir nolasāms attēloto personu raksturs.

11. attēls. Pablo Pikaso.
Studijas. 1901, krāsains spalvas
zīmējums (Buholca,
Cimmermane, 2006: 15).

12. attēls. Pablo Pikaso.
Zīmējums kafējnīcas Els 4
gats ēdienkartei. 1899, tuša,
guaša (Buholca,
Cimmermane, 2006: 14).

13. attēls. Pablo Pikaso.
Pikadors ar meiteni.
1960, otas zīmējums
(Buholca, Cimmermane,
2006: 85).

Marks Šagāls – gleznotājs, grafiķis, ilustrators. Dotā mākslinieka daiļradē ar tušu var atrast gan ar otu, gan ar spalvu izpildītos zīmējumus.

Viens no pazīstamiem piemēriem ir dzejnieka L. A. Valta un sievas atceru grāmatai veidotās ilustrācijas. Pie šiem zīmējumiem var pieskaitīt ainas no dzīves Vitebskā, Bībeles sižetus (personāžus) u.c. (Апчинская, 1990: 60). Līdz ar to uzmanību piesaistījis viens no zīmējumiem, kurš izpildīts ar tušu un spalvu, kurā ir attēlota Vitebska (skat. 14. att.).

14. attēls. Marks Šagāls.
Vitebska. 1908, tuša, spalva
(Де Поза, 1998: 44).

Vitebskas tēls ieņem nozīmīgu vietu M. Šagāla daiļradē, kas būtiski atšķir viņu no pārējiem māksliniekiem. Mākslinieks visu savu dzīvi atcerējās un uztvēra dzimteni kā dvēseles māju un arī kā vistiešāko iedvesmas avotu.

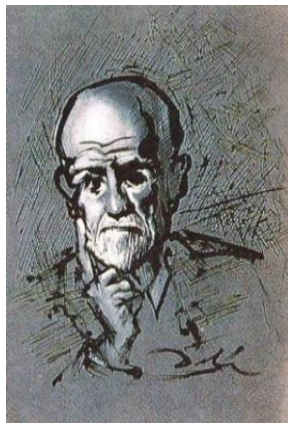
Salvadors Dalī – pazīstams spāņu mākslinieks (gleznotājs), grafiķis, skulptors un režisors, kurš pratis īstenot dzīvē savas visdrošākās idejas.

Viens no pazīstamākajiem sirreālisma stila pārstāvjiem. S. Dalī darbi ir atzīmējami ar fantāzijas brīvību un virtuozo izpildīšanas tehniku. Tajos bieži vien jēga tiek nodota pašā nedabiskā priekšmetu un situāciju saderībā. Uzmanību piesaista arī nedabiskie tēli, veids, kā tie ir atklāti vai deformēti. Interessants liekas pats darbu izpildījums, materiālu pielietošanas ziņā,

bieži vienkāršu zīmējumu, skiču izpildījums neierobežojas tikai vienas tehnikas ietvaros, tādejādi tie liekas aizvien interesantāki. Piemēram, *Zigmunda Freida portrets* (skat. 15. att.), kas ir izpildīts ļoti pirmkārt reālistiski, otrkārt, darbs tika izpildīts gan ar tušu, gan guašu, ņemot par pamatu (papīru) pelēko krāsu. Vai arī cits līdzīgā tehnikā izveidots darbs *Enģelis* (skat. 16. att.), kas savukārt ir izpildīts daudz ekspresīvākā manierē, nav nolasāms tik skaidrs tēls, arī detaļu, līniju dažādība, kuras kopā izskatās vienotas, piesaista uzmanību darbam. Salīdzinot ar iepriekš minēto darbu, kurš arī tika veikts tādā pašā tehnikā, šajā darbā daudz vairāk tiek izmantota krāsa un sīkas detaļas.

15. attēls. Salvadors Dalī.
Zigmunda Freida portrets.
1938, pelēks papīrs, tuša,
guaša
(<http://sdali.ru/view.php?menu=k3439&k=k0227.jpg>).

16. attēls. Salvadors Dalī.
Enģelis. 1958, tuša, guaša
(<http://sdali.ru/view.php?menu=k5862&k=k0332.jpg>).

17. attēls. Salvadors Dalī.
Kondotjera
(pašportrets kondotjera
veidolā). 1943, tuša
(<http://sdali.ru/view.php?menu=k4045&k=k0249.jpg>).

Vērojot S. Dalī darbus, tieši zīmējumus ar tušu, var novērot, ka bieži vien tā netika izmantota viena, bet gan sajaukta, kā tika minēts iepriekš, ar citām māksliniecišķām tehnikām, piemēram, ar akvareli, guašu, zīmuli utt. Protams, Dalī zīmējumos var sastapt arī tīri tušas tehnikā izpildītus darbus, piemēram, *Kondotjera (pašportrets kondotjera veidolā)* (skat. 17. att.), kurš savukārt izskatās pēc nedaudz irreāla tēla, kaut gan izpildījuma ziņā uzmanību piesaista sīks detaļu izpildījums.

Secinājumi

Tuša, kā zīmēšanas materiāls ir pazīstams jau sen, taču Eiropā to īpaši iecienīja tieši Renesanses laikā. Zīmēšanas tuša ir materiāls, ar kuru ir itin viegli strādāt. Pastāv vairāki zīmēšanas tušas paveidi un līdz ar to arī tās pielietošanas paņēmieni. Veidojot darbu ar tušu, ne mazāk svarīga ir arī darba instrumentu izvēle (dažāda veida spalvas, velces, otas u. tt.). Atkarībā no to izvēles, tiek noteikta arī tušas tehnika, piemēram, tušas zīmējums ar spalvu, tušas zīmējums ar otu. Turklāt, veidojot darbu tušas tehnikā, bieži tiek pielietoti līdzīgi tehniskie paņēmieni (piemēram, štirhi), taču, atkarībā no darbarīka izvēles, gala rezultāts var atšķirties. Zīmēšanas tuša ir visai ērts materiāls, kuru, kombinējot dažādos veidos, ir iespējams iegūt visnotaļ interesantus rezultātus kā to varēja novērot apskatīto mākslinieku darbos, kuru ietvaros mākslinieki pielietoja dažādas tušas zīmēšanas tehnikas – gan, tiecoties specializēties kādā no tām, gan arī apvienot vairākas tehnikas vienā darba ietvaros (apvienojot ar ogli, akvareli, guašu u. tt.).

Veidojot zīmējumu, topošo darbu var paveikt gan ar vieglām līnijām, gan toni. Līdz ar to tušas tehnika ir piemērota gan ātru uzmetumu veidošanai, gan arī daudz komplicētāku darbu veikšanai, kur gala rezultāts jebkurā gadījumā izskatīsies interesants.

Par spīti laikam un citu zīmēšanas materiālu un tehniku pielietojumam, tušas tehnika neizsīka un sevi neizmēla, par ko liecina daudzu pazīstamo 20. gadsimta mākslinieku darbi, kurus mākslinieki veikuši ne vien tiem raksturīgajā manierē un tematikā, bet arī plaši eksperimentējot – tušas tehnikas jaucot un kombinējot savā starpā. Tušas tehnika ir spējusi ne vien saglabāt sev raksturīgos tehniskos paņēmienus (līnija, štrihs) un iezīmes, bet arī pielāgoties jauniem mākslas stiliem un tiem ieviestajiem paņēmieniem, radot sekmīgi kombināciju paraugus.

Taču dotā raksta ietvaros, caur plaši pazīstamu mākslinieku darbiem, tika parādīts zīmēšanas tušas, kā materiāla, un tās tehniku ilglaicīgums un to iespēju bagātība. Kas ir pierādījums tam, ka materiāls nav izzudis un ar to tiek strādāts vēl joprojām.

Summary

Drawing ink as a drawing material are commonly known for a long time, but in Europe, it became highly popular during the Renaissance. Style variety gave an artist relative ease on ink usability. A big part of nowadays-famous artists tried themselves by drawing in different ink techniques, like drawing in separate style or in combination of different styles with the touch of different techniques.

Nevertheless important are drawing tools. Actually, the techniques of an artwork is mostly considered by identification of the ink-drawing tool that was chosen and used by artist (for example drawing difference by drawing with regular brush and bird feather). Therefore, if artist is using one technique on two similar drawings with two different tools chosen - the result usually shows a visual difference.

Ink is a handy drawing material. By combining different inks you can get the most different and curious results as it has been observed on works of many famous artists in which they were focusing on one particular technique or they were adding different drawing materials like charcoal, watercolor, gouache and many other.

Technical adaptability and specification of drawing-ink is suitable not just for making quick sketches and drafts, but also can be used as a main technique for more complex artworks, allowing to create thick tone background lines, just as good as thin outlines.

This technique is quite popular even in nowadays, which is indicated by many artwork examples of commonly known artists of 20-th century.

Despite the fact that - ink drawing isn't a new as a drawing technique and material, it is still actual and interesting. Ink technique did not just survived the ages - it still inspire artists and they manage to adapt and transform it into new styles, which creates successful combination examples. It is experimental and combinational ability, which reduce creational limits of any artist.

Of course, they will still make their artworks in their' characteristic manner and that is what they are usually working on. Creational variability that drawing ink gives may trigger new, more experimental ways to express specific artist' vision, and that's why many modern artists still prefer it.

Within this article, throughout some examples of famous artist works has shown the durability of the ink art style and a wealth of its usability options. It proves that this art material is not extinct yet and reminds well kept.

Literatūra un avoti

1. Buholca, E. L., Cimmermane, B. (2006). *Pablo Pikaso*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
2. Eihlere, A. (2008) *Albrehts Dīrers*. Rīga: Jāņa Rozes Apgāds.
3. Альберта, Г., Вульф, Р. (Ред.) (2001). *Основы рисования*. Минск: ПОППУРИ.
4. Барагамян, А. (Ред.) (2009). *Леонардо да Винчи*. Москва: ДИРЕКТ-МЕДИА.
5. Глассфорд, К. (2004). *Рисунок пером и тушью*. Москва: АСТ, Астрель.
6. Де Роза, С. (1998). *Шагал*. Москва: Белый город.
7. Либман, М. (1972). *Дюрер и его эпоха*. Москва: ИСКУССТВО.
8. Смит, С. (2005). *Рисунок полный курс*. Москва: АСТ, Астрель.
9. Харрисон, Х. (2005). *Энциклопедия техник рисунка*. Москва: АСТ, Астрель.
10. Шерретт, П. (2004). *Китайский рисунок кистью*. Москва: Арт – родник.
11. *Titian's Heroes: A Forensic Analysis Detail of Titian drawing under normal light*. Skatīts 27.03.2015. <http://www.themorgan.org/blog/titians-heroes-forensic-analysis-detail-titian-drawing-under-normal-light>.
12. *Pablo Pikaso*. Skatīts 23.05.2014. <http://nekropole.info/1v/Pablo-Pikaso>.

13. *Анри Матисс. Портрет Маргариты.* Skatīts 24.05.2014. <http://www.staratel.com/pictures/matisse/pic161.htm>.
14. *Анри Матисс. Две вазы с цветами.* Skatīts 24.05.2014. <http://www.staratel.com/pictures/matisse/pic160.htm>.
15. *Великий ученый эпохи Возрождения.* Skatīts 28.03.2015. <http://www.abc-people.com/data/leonardov/015pic.htm>.
16. *Матисс Анри. Женский портрет.* Skatīts 24.05.2014. [http://megabook.ru/media/ МАТИСС Анри \(Женский портрет\)](http://megabook.ru/media/МАТИСС_Анри_(Женский_портрет)).
17. *Матисс Анри.* Skatīts 24.05.2014. [http://dic.academic.ru/dic.nsf/es/35246/ Матисс](http://dic.academic.ru/dic.nsf/es/35246/Матисс).
18. *„Пьеро делла Франческа – апофеоз самовластия и чистоты. „С. Дали. Портрет Зигмунда фрейда.* Skatīts 28.05.2014. <http://sdali.ru/view.php?menu=k3439&k=k0227.jpg>.
19. *Тушь художественная (Inks).* Skatīts 06.05.2014. <http://maroshka1.livejournal.com/53809.html>.
20. *Тушь.* Skatīts 06.05.2014. <http://paintinglessons.ru/Тушь>.
21. *„Увидел – и запало в душу, и через кисть проявилось на холст. Это живопись. И то же самое – любовь. „С. Дали. Кондотьер (автопортрет в виде кондотьера).* Skatīts 28.05.2014. <http://sdali.ru/view.php?menu=k4045&k=k0249.jpg>.
22. *„Художник не тот, кто вдохновляется, а тот, кто вдохновляет. „С. Дали. Ангел* Skatīts 28.05.2014. <http://sdali.ru/view.php?menu=k5862&k=k0332.jpg>.